

MUTEVATİR¹

Prof.Dr.Bilal SAKLAN*

Hadiscilerden daha çok kelamcılarla usulcülerin kullanmış oldukları² mutevatir teriminin ilk defa ne zaman kullanıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Yalnız, ilk üsül kitablarından sayılan “*er - Risâle*”de **İmam Şafî** “haber-i hassâ” diye isimlendirdiği haber-i vâhid’den bahsetmiş olduğu halde,³ mutevatir haber hakkında bilgi vermemiştir. Hadis usûlü sahasında ilk kitap kabul edilen “*el-muhaddisü'l- fâsıl*” da da bu mesele ele alınmamıştır. **İbnu’s- Salah**, bu konuyu ilk defa ele alanlardan sayılan **Hatîb el - Bağdâdî** (463/1071)’nin ifadelerinden,⁴ O’nun usûlcülerle fukahâyâ tabî olduğu neticesini çıkarmıştır.⁵

Bu terimi **Hâkim en-Neysâbûrî** (405/ 1014), **İbn Hazm** ve **İbn Abdilberr** (463/1071) ‘in de kullandığı söylenmişse de **İrakî** (806/1403), bu şahısların mutevatiri istilâh anlamıyla kullanmadıklarını, sadece sözlerinde “Rasûlüllah (s.a.)’dan şu hadis tevatür etmiştir “veya” falan hadis Hz.Peygamber’den mutevatir olarak gelmiştir “ şeklinde ifadelerin bulunduğunu söylemiştir.⁶ Ama gerek **İbn Hazm**, gerekse **İbn Abdilberr**

¹ Bu makale, tarafımızca hazırlanan “Mutevatir Hadisler Ve Meseleleri” isimli Yüksek Lisans tezinden istifade edilerek yazılmıştır.

* S.Ü.İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

² İbnu’s Salâh, Ulûmü’l- hadis, s. 267; Suyûtî, Tedrîb, II, 176 ; ayn mlf., Elfiyye, s. 46, dn. 1.

³ Şafî, Risâle, s. 369-370, 401

⁴ Hatîb el- Bağdâdî, Kifâye, s. 16.

⁵ İbnu’s-Salah a.g.e., s. 267;Suyûtî, Tedrib, II, 276.

⁶ Schâvî, Mugîs, III, 36; Suyûtî, a.g.e., III 76.

mütevatir haberin tarifini yapmışlardır.⁷ **Ahmed Emin** (1355/1936), hadislerin mütevatir ve Ahâd şeklinde taksim edilmesinin mevzu hadislere karşı hadis alimlerinin yapmış olduğu çalışmaların neticesinde ortaya çıktığını ileri sürmektedir.⁸ Hadiste uydurma hareketinin büyük bir ihtimalle sahabe devrinin sonu ile büyük tâbiûn devrinin başlarında başladığı⁹ kabul edilirse, bu terimin ilk kullanıldığı tarihin o devirlere kadar ulaştığını anlarız.

I.Tarifi:

(**Vâv, Tâ ve Râ**) harflerinden meydana gelen kelime, lugatte yalnız, ferd, çift olmayan, tek manasına geldiği gibi, kin ve intikam veya katil sebebiyle meydana gelen zulüm, dağa ulaşan yol ve burun deliklerinin arasındaki perde anlamlarına da gelmektedir.¹⁰ Aynı kökten müştak (**et-Tevâtur**) ise, peşpeşine fakat aralıkla gelmek anlamındadır. Develer aralıklı olarak peşpeşe geldiklerinde (**Tevâterat el-İbilü**) denilmektedir.¹¹ Tevâtür'ün tetâbu'dan farklı olan tarafı bu gelişin birbirine bitişik olmayıp fasılalı oluşudur.¹² Birgün imsak birgün iftar veya iki gün iftar şeklinde tutulan oruca da (**Müvâtaratü's-savm**) denilmektedir.¹³ (**Ve Erselnâ rusulenâ tetrâ** ; sonra peyderpey peygamberlerimizi gönderdik)(Mü'minûn(32),44) ayet-i kerimesindeki (**Tetrâ**) kelimesinde de bu "fasıla ile gelme keyfiyeti"söz konusudur.¹⁴ Mektubların arkasını kesmeden aralıklı olarak göndermeye de (**Muvâteratü'l-kütüb**) denildiği gibi¹⁵ üzerindeki incitmemek için çökerken önce bir dizini sonra da öbür dizini koyan deveye de (**Nâka**

⁷ İbn Hazm, İhkam, I, 93 ; İbn Abdilberr, Câmi s. 282.

⁸ A.Emin, Fecru'l-İslam, trc. A.Serdaroğlu, s. 319.

⁹ M.Y. Kandemir, Mevzu Hadisler, s. 30.

¹⁰ Ezherî, Tehzîb XIV, 275 ; İbnu'l-Esîr, Nihâye V, 147-148; Zebîdî, Tâc, III, 596 ; Asım Efendi,Kâmûs Tercemesi,II,732.

¹¹ İbn Manzûr, Lisân, V, 275.

¹² İbn Manzur, a.g.e., V, 275.

¹³ Ezherî, a.g.e., XIV, 311-312; İbnu'l-Esir, a.g.e., V,148.

¹⁴ Ezherî, a.g.e., XIV, 311-312.

¹⁵ Ezherî, Tehzîb, XIV, 312.

Müvâtıra) denilmektedir.¹⁶ Mütevatir kelimesi, ayrıca Arûz'da iki sakin harf arasında bir harekeli harfi ihtiva eden kelimeye ad olduğu gibi¹⁷ haberin bizim üzerinde durduğumuz nev'ine de ad olmuştur.¹⁸

B. İstilah Bakımından Mütevatir:

Alimler mütevatir haberin çeşitli tariflerini yapmışlardır. **İbn Hazm(456/1064)** ve **İbn Abdilberr(463/1071)** mütevatir haberi, "Rasûlullah (s.a.)'a varıncaya kadar bir topluluğun (kâffe) diğer bir topluluktan nakli" olarak görürlerken¹⁹, **Serahsî** (490/1097) mütevatirin tarifinde, haberin sayılarının çokluğu ve buldukları yerlerin farklılığı sebebiyle, yalan üzerine birleşmeleri düşünilemeyen ravîler tarafından nakledilmesi ile, bu ravîler zincirinin başının ortasının ve sonunun aynı kalabalıkta olmasına dikkat çekmektedir.²⁰ Buna benzer bir tarifi **Cürcânî** (816/1413)'de de görmekteyiz.²¹

Tevatür ile mütevatir haber arasındaki farka işaret eden **Amîdî** (631/1234) mütevatir haber için yapılmış tarifleri ve bu tariflere yapılan tenkidleri verdikten sonra kendisi şu tarifi yapar: "Bizzat kendilerinden ilim hasıl olan bir cemaatin verdiği haberdir."²² **İbnu's-Salah(643/1245)** ve O'na tabi olan **Nevevî(676/1277)**, mütevatir haberi, "Doğrulukları kesin olarak bilinen kimselerin nakletmiş oldukları haber" olarak değerlendirmektedir.²³

Mütevatirin üç ayrı tarifini veren **Şevkânî(1250/1834)**de bu tariflerinde sözleri ilim ifade eden topluluğa çoklukları sebebiyle yalan üzerine birleşmeleri aklen muhal bir cemaate ve verilen haberin his ve müşahedeye dayanmasına dikkat çekmektedir.²⁴ Verilen haberin his ve müşahedeye dayalı olmasını ve haber veren topluluğun bizzat

¹⁶ Ezherî, a.g.e., XIV, 312.

¹⁷ Asım, Kâmûs Tercemesi, II, 735.

¹⁸ İbn Manzûr, Lisân, V, 275.

¹⁹ Abdülazîz el- Bûhârî, Keşf, II, 361 .

²⁰ Serahsî, Usûl I, 282, 283.

²¹ S.Ş. Cürcânî, Ta'rifât, s. 133.

²² Amîdî, İhkâm, II, 14, 15.

²³ İbnu's-Salâh, Ulûmü'l Hadis s. 267 Suyûti, Tedrîb, II, 176.

²⁴ Şevkânî, İrşâdu'l -fuhûl s.46.

kendilerinin ilim ifade etmesini tarifinin iki ana unsuru olarak zikreden **Tâhiru'l-Cezairî** (1338/1920), mütevatirin tarifindeki “Bizzat kendilerinin ilim ifade ettiği cemaat” ibaresinden “ Bizzat kendileri” ifadesinin düşürülemeyeceği kanaatindedir. Çünkü bu ifade kaldırıldığında tarifi içerisine karine ile desteklenmesi sebebiyle ilim ifade eden haber-i vahid de girebilecektir²⁵. **Ahmed ez-Zerkâ** bu terimi farklı biçimde değerlendirerek, tevatürün tedvin devrine kadar olabileceğini, tedvinden sonra herhangi bir hadisin mütevatir oluşuna hükmedilemeyeceğini söyler.²⁶

Bu tariflerden sonra mütevatir haberin tanımı için şöyle bir neticeye varılabilir;

a.Haberi bizzat kendi kendine ilim ifade eden ve âdeten yalan üzerine birleşmeleri aklen muhal bir topluluk nakledecektir.

b.Haberi nakleden râvi zincirinin ilk, orta ve son halkalarında çokluk yönünden eşitlik olacaktır.

c.Verilen haber, his ve müşahedeye dayanacaktır.

d.Rasulullah (s.a.)'a kadar varan bu rivayet zincirinde ittisal söz konusu olacaktır.

II. Şartları:

Yapılan tariflerden de anlaşılacağı üzere bir haberin mütevatir olabilmesi için bazı şartlar ileri sürülmüştür. Bunların bazılarında alimler ittifak halinde iken, bazılarında yalnız kalmışlar, hatta itiraza dahi uğramışlardır. Üzerinde ittifak edilen şartların bir kısmı haber verenlerle ilgili, bir kısmı da haberi dinleyenlerle alakalıdır. Şimdi bunları kısaca zikrederim.

A.Haber Verenlerde Bulunması Gereken Şartları:

1.Üzerine İttifak Edilen Şartları:

a.Yeterli Sayı

Haber verenlerin, yalan üzerine birleşmelerini aklen muhal kılacak bir sayıya ulaşmaları gerekmektedir.Bu konuda açık bir delile istinad etmeksizin tamamen keyfî diyebileceğimiz bazı sayılar ileri sürülmüştür.

²⁵ Cezâirî, Tevcih, s. 33.

²⁶ Zerkâ, Fi'l-hadîsi' -n-nebevî, s. 68.

Haber verenlerin en az iki veya üç kişi olmasını söyleyenlerin²⁷ yanısıra, bazı alimler, en az dört kişinin olmasını şart koşmuş ve zinanın sabit olabilmesi için aranan şahit sayısını ifade eden ayeti delil kabul etmişlerdir.²⁸ ; “Buna dört şahit getirselerci ya!” (en-Nûr(24),13). **Kâdi Ebu't Tayyib** (?), **Taberî** (310/922) ve **Bâkılânî** (403/1012) gibi bazı alimler, sayının dört'ten fazla olması görüşündedirler. Bu alimlere göre, eğer dört kişinin vermiş olduğu haber ilim ifade etmiş olsaydı, hakim şahitlik esnasında adaletlerinden sorma ihtiyacını duymazdı.²⁹ Bazı Şafîî alimler, sayının beş olmasını ileri sürmüşler, bu görüşlerini desteklemek için de kimisi mula 'ane ayetini(en-Nûr(24),5) kimisi de ulü'l- azm peygamber sayısını delil olarak kullanmışlardır.³⁰ Bazı alimler, Ashâb-ı Kehf'in adedine istinaden yedi olması gerektiğini söylerlerken³¹, **Istahrî** (328/ 858) gibileri de, sayının on olmasını söylemişlerdir. Çünkü on'dan aşağısı cemi değildir, cemi olabilmesi için on ve on'dan yukarı olmalıdır. Bu görüşe sahip olanlar ayrıca şu ayet-i kerîme ile de ihticac etmişlerdir.³²; “...Kurbanı bulamayan kimse üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüz zaman (olmak üzere) tam on gün oruç tutar...”(Bakara(2),196) **Suyûtî** (911/1505)'de *Takrîb* şerhinde on rakamının tercih edildiğini söylediği gibi³³, mütevatir hadisleri derlediği “ *el-Ezhâru'l- mütenasira*” adlı eserine de en az on ravisi bulunan hadisleri almıştır.³⁴

Kimisi Mûsa (a.s.)'nın nakibleri adedince(Mâide(5),11) oniki kişi olmasını şart koşmuş³⁵, kimisi de “ içinizden sabır ve sebat edecek yirmi kişi bulunursa, onlar ikiyüz kişiye galib gelirler”(Enfâl(8).65âyetine

²⁷ İbn Hazm, İhkâm, I,94; Cezairî, Tevcih, s. 39.

²⁸ Cezairî, a.g.e., s. 39; Subhi es-Sâlih, Hadis ilimleri, s. 121.

²⁹ Şevkânî, İrşâdu'l-fuhûl, s. 47; Bâkılânî, Temhîd, s. 163.

³⁰ İbn Hazm a.g.e., I, 940;Amidî, İhkâm, II, 25; Şevkânî a.g.e., s.47; Subhi es-Salih,a.g.e., s. 121.

³¹ Şevkânî, a.g.e., s. 47

³² Şevkânî, a.g.e., s. 47; Subhi es-Salih, a.g.e., s. 121.

³³ Suyûtî, Tedrîb, II, 177.

³⁴ Suyûtî, Ezhâr, s. 3; Kettânî, Nazm, s. 11, 12.

³⁵ İbn Hazm, İhkâm, I, 94; Amidî, İhkâm, II, 25; Şevkânî, s. 47.

istinaden yirmi kişi olmalarını ileri sürmüştür.³⁶ Bu görüşün **Ebû Huzeyl** (240/ 854) gibi bazı mutezile imamlarına ait olduğu söylenir.³⁷

Bazıları ise, haber verenlerin sayısının kırk olması lazım geldiğini söylemişlerdir. Bu görüşe sahib olanlardan bir kısmı cuma namazında itibar edilen sayıya³⁸ ve Hz. Ömer'in müslüman olmasıyla nazil olmuş âyete(Enfâl(8),64)istinad etmişlerdir.³⁹ Kasâme'ye kıyasen 50 sayısını şart koşanların⁴⁰ yanısıra "Mûsa, tayin ettiğimiz zaman kavminden yetmiş adam ayırdı"(A'raf(7),155)âyetinden dolayı haber verenlerin sayısının yetmiş olması lazım geldiğini söyleyenler de olmuştur.⁴¹

Kimi sayının 313 erkek ve iki kadına ulaşmasını şart koşmuştur. Çünkü bu sayı, ehl-i Bedr'in⁴² veya Talut'un ashabının sayısıdır.⁴³ Kimi de, Rıdvan Beyati'ne katılanların sayısına istinaden bindörtüyüz, binbeşyüz ve binyediyüz kişinin olmasını söylemiştir.⁴⁴

Dırar bin Amr'dan rivayet edilen bir görüşe göre de icmâda olduğu gibi, haberi bütün ümmetin nakletmesi şart koşulmuştur.⁴⁵ Sayılamayacak bir topluluğu şart olarak ileri sürenler de olmuştur.⁴⁶Bütün bu istidlaller, Kuran'ı Kerim'den istinbat edilmiş bile olsa, açık ve net değildir, zira bütün bu âyeti kerîmeler orada bahsedilen hususî bir hâdise ile ilgili olup⁴⁷, hiçbirinin mütevatir haberle alakası yoktur. Nitekim **Ibn**

³⁶ Ibn Hazm, a.g.e., I, 94; Amidî, a.g.e., s. 47.

³⁷ Şevkânî, a.g.e., s. 47.

³⁸ Amidî, a.g.e., II, 25; Şevkânî, a.g.e., s. 47.

³⁹ Ibn Hazm, a.g.e., I, 94.

⁴⁰ Ibn Hazm, a.g.e., I, 94; Kettânî, a.g.e., s. 10.

⁴¹ Ibn Hazm, a.g.e., I, 94; Amidî, a.g.e., II, 25.

⁴² Şevkânî, a.g.e., s. 48.

⁴³ Kettânî, a.g.e., s. 10.

⁴⁴ Şevkânî, a.g.e., s. 48.

⁴⁵ Ibn Hazm, a.g.e., I, 94; Şevkânî, a.g.e., s. 48.

⁴⁶ Ibn Hazm, a.g.e., I, 94.

⁴⁷ Suphi es-Salih, Hadis İlimleri, s. 122.

Hacer (852/ 1448) de, adet tesbit etmenin faydasız olduğunu söylemiştir.⁴⁸

Haber verenlerin sayısı konusuna **Gazzâlî** (505/ 1111) ve **İbnu'l-Esir** (606/ 1209)'in farklı yaklaşımlarını görmekteyiz. Onlar, sayıyı nâkıs, kâmil ve zâid kısımlarına ayırmışlardır. Buna göre, nâkıs sayı ilim ifade etmediği halde, kâmil sayıdan ilim hasıl olmaktadır. Zâid sayının bir kısmı ilim ifade etmekte olup, diğer kısmı ise fazlalık olarak kalmaktadır. Kâmil sayı ilim ifade eden en az sayıdır ve adedi bize bilinmeyip, sadece Allah tarafından bilinmektedir. Ancak, zarûrî ilmin meydana gelmesiyle tesbit edilebilir. Mesela Mekke, Bağdat gibi şehirlerin varlığına dair bilgiler bizde mevcuttur ama bunun kaç kişiyle sağlandığını kestirmemiz oldukça güçtür. Murakebe altına almak sûretiyle kendimizi kâmil sayıyı tesbit etmeye zorlasak bile bunu başaramayız. Buna rağmen susuzluk ve açlığın giderildiğini nasıl anlarsak mütevatir haberden de ilim hasıl olduğunu öylece anlarız.⁴⁹

Mütevatir haberin ilim ifade etmesinin, haber, haberi veren ve dinleyene göre değişebileceği, binenaleyh, bir haberde belli bir sayı ile ilim hasıl olurken, diğer bir haberde bu sayının ilim ifade etmeyeceği, aynı şekilde dinleyecinin bir kısmına ilim ifade ederken, diğer bir kısmına ilim ifade etmeyeceği bazı mütakellimlerce ileri sürülmüşse de⁵⁰, bu farklılığın karîne ile desteklenmiş haberler için söz konusu olabileceği ifade edilerek, karînesiz, bizzat kendi kendine ilim ifade eden bir haberin, herkes için ilim ifade edeceği söylenmiştir.⁵¹

Râvileri sika (güvenilir) olmak şartıyla, az bir sayının da ilim ifade edebileceği, dolayısıyla tevatürün sabit olacağı da ileri sürülmüş⁵², hatta ravî`de bulunacak âli sıfatların mücerred adetlerin yerini tutabileceği ifade edilmiştir.⁵³

⁴⁸ Ibn Hacer, N.F. Şerhi, s. 22.

⁴⁹ Gazzâlî, Mustasfâ, 134, 135; İbnu'l-Esir, Camiu'l-Usûl, I, 123, 124.

⁵⁰ Cezâirî, Tenvîh, s. 40.

⁵¹ Gazzâlî, a.g.e., I, 134; İbnu'l-Esir, a.g.e., I, 124; Cezâirî, a.g.e., s. 39.

⁵² Gamârî, İthâf, s.60.

⁵³ Şehâvî, Mugîs, III, 35, 36.

Bütün bu anlatılanlardan da anlaşılacağı gibi, Cumhûr, tevatürün sabit olabilmesi için belli bir sayı üzerinde ısrar etmemiş ve üstelik bu kayıtları delilsiz, keyfî belirlemeler olarak niteleyerek şu kaideyi ortaya koymuştur; "mütevâtir haber, zarûî ilim ifade edecektir".⁵⁴ Buna göre, gelen haber, dinleyici de doğru olduğu kanaatini uyandırıyor ve ilim hasıl ediyorsa mütevâtirdir.

b. Verilen Haberi Bilmek:

Haber verenlerin, vermiş oldukları haberde zan değil de bilgi sahibi olmaları da şart koşulmuştur. Çünkü vermiş oldukları haberde bilgi yerine zanna dayanırlarsa bu kesinlik ifade etmez.⁵⁵ Mesela, bir belde halkı, güvercin zannıyla bir kuşu, Zeyd zannıyla da bir şahsı haber verseler bu haberleri zanna dayandığından ilim ifade etmez.

Bu şartı ileri süren alimlerden birisi **Kâdî Ebû Bekr el-Bâkılânî** (403/ 1012)'dir.⁵⁶ Bu şartı gereksiz gören alimler de olmuştur. Bunların görüşüne göre, eğer bu şartla, haberi, haber verenlerin tamamının bilmesi kastediliyorsa bu batıldır, zira haber verenlerden bazılarının mukallid olmaları veya zan üzere bulunmaları mümkündür. Bir kısmının bilmesi yeterli bulunursa bu kabul edilir ama bu da haberin his ve müşahedeye dayanması şartı içinde mündemictir.⁵⁷

Böylece verilen haberin his ve müşahedeye dayalı olması da mütevâtir haberde bulunması gerekli şartlardan birisi olarak söz konusu edilmiştir. Buna göre, haber, "bir, ikinin yarısıdır" gibi tamamen akli kazıyyeler ile, "Alem hâdistir" gibi istidlâli kazıyyelere dayanmamalıdır. Eğer haber, his ve müşahedeye istinad etmezse hata ihtimali söz konusudur.⁵⁸ **Ebû Mansûr** (418/ 1027) "nazar ve istidlâl tarîkîyle bilinen, itikâd edilen veya şüphe edilen herhangi bir şeyin haberi tevatür etmiş bile olsa zarûî ilim ifade etmez" der.⁵⁹

⁵⁴ Amidî, İhkâm, II, 26; Şevkânî, İrşâdu'l-fuhûl, s. 47.

⁵⁵ Gazzâlî, Mustasfâ, I, 134; Amidî, a.g.e., II, 25.

⁵⁶ Bakılânî, Temhîd, s. 163; Şevkânî, a.g.e., s. 47.

⁵⁷ Şevkânî, a.g.e., s.47; Tehânevî, Keşşâf, II, 1472.

⁵⁸ Gazzâlî, a.g.e., I, 134; Ibn Hacer, N.F. Şerhi, s. 23.

⁵⁹ Şevkânî, İrşâdu'l-fuhûl, s. 47.

Göz yanılması gibi herhangi bir his hatasının bulunması ile haber verenin şakacı veya mükreh olmaması da, bu şartın mütemmimi olarak zikredilmiştir.⁶⁰

d. Nesiller Arası Eşitlik:

Haberin rivâyet zincirindeki ilk ve son halkalara tarafeyn, ortadaki halkaya da vasat denilmektedir. İşte tarafeyn ve vasatın mütevatir haber için öngörülen çoklukta müsavi olmaları şart koşulmuştur.⁶¹ Tabakalarda aranılan eşitlikten maksat çoğunlukta olup, sayı itibarıyla değildir.⁶² Aranılan çoğunluk sağlandıktan sonra ufak tefek farklılıklar önemli değildir. Mesela birinci tabakada haber verenlerin sayısı bin, ikinci tabakada dokuzyüz, üçüncü tabakada bindokuzyüz olması haberin mütevatir olmasına zarar vermez, çünkü arzu edilen çoğunluk sağlanmıştır.⁶³

Eğer tabakalarda aranılan bu şartlar bulunmaz ise, haber ilim ifade etmez. Çünkü her nesilin haberi müstakildir ve ileri sürülen bu şartları hâvi olmak durumundadır.⁶⁴ Her asırda ayrı ayrı bu şartlar tahakkuk etmediğinden dolayı, Yahûdîlerin peygamberleri Mûsâ (a.s.)'dan, şeriatini nesheden her şeyi yalanladığına dair nakilleri, Bekriyye'nin, Şia'nın, ve Abbasilerin, Ebû Bekr, Ali ve Abbas'ın imametine dair nakilleri bizim için ilim ifade etmemektedir. Çünkü, bu haberler bazı tabakalarda tevatür için gerekli çoğunluğu sağlamayıp, âhâd'lıktan kurtulamamışlardır.⁶⁵

İttifakla zikredilen bu şartların yanısıra, pek taraftar bulamamış, hatta tenkide bile uğramış bazı şartlar da ileri sürülmüştür. Nitekim, İslam ve adaletin, doğru ve gerçeğin, küfür ve fıskın da yalan ve haddi aşmanın kaynağı olmasını gerekçe göstererek, haber verenlerin akıl, bulûğ, İslâm ve adalet şartlarını haiz olmaları gerektiğini, söyleyenlerin yanında, haber

⁶⁰ Şevkânî, a.g.e., s. 47.

⁶¹ Gazzâlî, Mustasfâ, I, 134; İbn Hacer, N.F.Şerhi, s. 23; Amidî, İhkâm, II, 24,25.

⁶² Cezâirî, Tevcih, s. 34.

⁶³ İbn Hacer a.g.e.,s. 23; Cezâirî, a.g.e., s. 34.

⁶⁴ Gazzâlî, a.g.e., I, 134; İbnu'l-Esîr, Câmiu'l-Usûl, I, 121, 122.

⁶⁵ Gazzâlî,a.g.e., I, 134; İbnu'l-Esîr, a.g.e., I, 121, 122; Cezâirî, a.g.e., s. 34, 35.

yöresinde olup risâleti inkar ettiği söylenen Berâhime⁷⁰ ileri sürmüşlerdir. Onlar, ilmi sadece his ve müşahedeye hasretmek suretiyle⁷¹ zarûrî şeylerin dışındaki şeyler hakkında haberle değil de yalnızca his ve müşahede ile ilim hasıl olur⁷², kanaati ile mütevatir haberin ilim değil de zann ifade ettiğini söylemişlerdir.

Mûtezile'den **Nazzâm** (231/849) ile fukahadan **Ebû Abdullah es-Selcî** (266/ 797) gibi bazı alimler, mütevatir haberle hasıl olan ilimle yakîn değil ama kalb itmi'nânı hasıl olur, demişler⁷³ ve görüşlerini şöyle açıklamışlardır; Mütevatir haberler âhâd haberlerin bir araya gelmesinden meydana gelmiştir. Âhâd haberlerin her birinde yalan ve yanılma ihtimali mevcuttur. Bu haberlerin birleşmesiyle yalan ihtimali yok olmadığı gibi, aksine artar da. Bu sebeble de haber verenler de, adı geçen haber de hem sıdk, hem de kizb üzere toplanabilirler. Çünkü haber, her ikisine de eşit mesafededir. Buradan da anlaşılmaktadır ki, haberin mütevatir olarak nakledilmesi yalan üzerine birleşme ihtimaline mani değildir, bütün bu ihtimallerden dolayı mütevatir haberden hasıl olan ilim yakîn değil, ama doğru olma ihtimali daha çok olduğundan kalb itmi'nânı sağlamaktadır.⁷⁴

Bu kabil şâzz görüşlerin dışında, mütevatir haberin ilim ifade ettiği konusunda Cumhûr ittifak ettiği halde⁷⁵ hasıl olan ilmin nevi hakkında ihtilaf etmiştir. Fukaha ile Eşarî ve Mûtezile kelamcılarının çoğunluğu, mütevatir haberden hasıl olan ilmin zarûrî olduğunu söylerlerken, Mutezile'den **Ebu'l Hüseyin el-Basrî** (436/ 1044) ile, **Ebû Kâsım el-Ka'бі** (?) ve şafî mezhebine mensub **Ebû Bekr ed-Dekkâk** (?) gibi bazı alimler hasıl olan ilmin *nazarî* olduğunu söylemişlerdir. Cumhur'un zarûrî dediği bu ilim nevini **Serâhsî** "Gözle görmüşçesine" şeklinde vasıflandırmakta ve şunları söylemektedir; "Bilgi yeri olan kalbimize baktığımız zaman, tevatür yoluyla öğrendiğimiz şeyler, görerek

⁷⁰ A.el-Buhârî, Keşf, II, 362.

⁷¹ Gazzâlî, Mustasfâ, I, 132.

⁷² Gazzâlî, a.g.e., I, 132; A.el-Buhârî, a.g.e., II, 362; Âmidî, İhkâm, II, 18-19; Şevkânî, İrşadu'l-fuhûl, s. 47.

⁷³ Serâhsî, Usûl, I, 284; A.el-Buhârî, Keşf, II, 363 ; Tehânevî, Keşşâf, II, 1471

⁷⁴ Serâhsî, a.g.e., I, 284; A.el-Buhârî, a.g.e., II, 363.

⁷⁵ Osman el-Hayyât, İntisâr, s. 157, 158; Âmidî, İhkâm, II, 18, 19; Şevkânî, İrşadu'l-fuhûl, s. 46.

verenlerin aynı topluluktan olma yerine farklı belde ve bölgelerden olmalarını ileri sürenler olmuştur. Aynı şekilde, yalan üzerine birleşmeleri ihtimalinden dolayı, haber verenlerin farklı neseb, din ve vatandan olmalarını şart koşanlar olduğu gibi, haber verenlerin mü'minlere dost olmasını ve baskı altında bulunmamasını şart koşanlar da olmuştur. Başta **İbn Râvendî**(293/905) olmak üzere, Şia ve Râfizîler'den, haberi nakledenlerin içerisinde "Masum İmam"ın bulunması gerektiği kanaatinde olanlar da olmuştur. Ayrıca, yine yalan üzerine birleşme ihtimalini azaltma düşüncesiyle, haber verenlerin içerisinde zelim ve miskin kişilerin de bulunmasını isteyenler de olmuştur, ama daha önce de ifade edildiği gibi, bu görüşler ya taraftar bulamamış, ya da çeşitli yönlerden tenkide maruz kalmıştır.

B. Haberi Dinleyenlerde Bulunması Gereken Şartlar:

Haber verenlerde bulunması gereken şartların yanısıra, **Âmidî** ve **Şevkânî** gibi bazı alimler haberi dinleyenlerin de bazı şartları haiz olmalarını gerekli görmüşlerdir. Buna göre dinleyici de bulunması lazım olan şartlar şunlardır:

1. Akıl sahibi olmaları lazımdır, çünkü verilen haberin akli olmayan kişilere ilim ifade etmesi mümkün değildir.⁶⁶
2. Dinleyiciler, haber hakkında önceden bilgi sahibi olmamalıdır.⁶⁷
3. Haberin delalet ettiği şeyi anlamalı ve buna ehil olmalıdırlar.⁶⁸
4. Taklid ve benzeri şeylerden dolayı verilen habere muhalif inançtan uzak olmaları gereklidir.⁶⁹

III. İfade Ettiği İlim Açısından Mütevatir:

Biraz önce izah edilmeye çalışılan şartları muhtevî bir mütevatir haberin ilim ifade edip etmemesi, ilim ifade ettiğinde bunun nevi konuları da alimler nezdinde ihtilaflıdır. Mütevatir haberin zann ifade ettiğini, sadece putperest bir topluluk olarak nitelendirilen Sümeniyye ile Hind

⁶⁶ Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl*, s. 48.

⁶⁷ Âmidî, a.g.e., II, s. 25.

⁶⁸ Âmidî, a.g.e., II, 25; Şevkânî, a.g.e., s. 48.

⁶⁹ Şevkânî, a.g.e., s. 48.

öğrendiklerimiz gibi sabit olmuştur. Şöyleki, dünyada Mekke ve Bağdat şehirlerini, kendi şehrimizi görerek bildiğimiz gibi, şüphe ihtimali olmayacak şekilde biliyoruz. Aynı şekilde, evimizin yönünü nasıl görerek yakînen biliyorsak, Mekke'nin yönünü de haber kanalıyla yakînen biliyoruz. Binanaleyh, mütevatir haberle sabit bir şeyi inkar etmek, gözle görülmüş bir şeyi inkar etmek gibidir.⁷⁶

Bazı şafii alimlerinin, "Mükteseb" adını da verdikleri mütevatirden hasıl olan ilmin nazari olduğunu savunanların gerekçesi ise şudur; "Eğer zarûrî olsaydı ihtilaf söz konusu olmazdı, ihtilaf olduğuna göre, hasıl olan ilim zarûrî değil kesbî'dir".⁷⁷

Gazzâlî ise bunlardan farklı düşünerek, hasıl olan ilmin ne zarûrî, ne de nazari olduğunu söylemiş ve bu ilmi, beraberinde kıyası bulunan kaziyyeler olarak nitelendirmiştir.⁷⁸ "*Müsellemü's-sübût*" sahibi de bu görüşün doğruya daha yakın olduğuna söyleyerek bu kanaate iştirak ettiğini îmâ etmiştir.⁷⁹ **Abdülkâdir Bedrân** (1346/ 1927) ise, ihtilafın lafzî olduğunu söylemiştir.⁸⁰ Bunların yanısıra, Şia'dan **Şerif el-Murtaza** (437/ 1044) ile Şafii alim **Âmidî** gibi bazı zevat tercihte bulunmayıp, tevakkuf etmişlerdir.⁸¹ Konu ile ilgili kaynaklarda, bu görüş sahiplerinin her birine ait deliller ile, bu delillere yöneltilen tenkidler teferruatlı biçimde anlatılmaktadır. Neticede bu husustaki yaygın kanaate göre, Mütevatir haber, muhatapta yakînî-kesin bilgi ifade etmektedir.

IV. KISIMLARI:

Alimler mütevatir haberleri, Lafzî ve Manevî diye ikiye ayırmışlardır. Gerçi, bazı şii alimler, "İcmâlî Mütevatir" adını verdikleri üçüncü bir mütevatir çeşidinden söz etmişlerse de, pek itibar görmemiştir. Çünkü bahsettikleri kısım, mütevatirden ziyade, karinelerle desteklenmiş "Ahad Haber"le ilgili görünmektedir.

⁷⁶ Serahsî, Usûl, I, 285; A. el-Buhârî, Keşf, II, 362, 363.

⁷⁷ Serahsî, Usûl, I, 291.

⁷⁸ Gazzâlî, Mustasfâ, I, 133; Âmidî, a.g.e., II, 18, 19.

⁷⁹ Ensârî, Fevâtiḥ, II, 114.

⁸⁰ A. Bedrân, Medhal, s. 202.

⁸¹ Aliyyu'l-Kârî, Şerhu Nuhbe, s. 27; Şevkânî, İrşâdü'l-fuhûl, s. 46; Ensârî, a.g.e., II, 114.

A. Lafzî Mütevatir:

Lafzî mütevatir, belli bir konudaki rivayetlerin aynı lafız üzerinde ittifakı şeklinde tarif edilirken⁸², bazı alimler, tevatür için öngörülen şartların lafız ve manada bir arada bulunmasını⁸³, bazıları da, **İbn Kasım el-İbâdî** (458/1066) ye uyararak, lafızda meydana gelebilecek farklılıklara rağmen, sadece manadaki ittifakı, lafzî mütevatir olarak isimlendirmişlerdir.⁸⁴

Müteahhir alimlerden bazıları, lafızlarda veya lafızların bir kısmında mana yakınlığıyla birlikte, farklılık söz konusu olduğunda, mütevatirin lafzî veya manevî oluşunda tereddüt etmişlerdir. Mesela, “Hurma kütüğünün inlemesi”⁸⁵ (Buhârî, menâkıb 25; İbn Mâce, İkâmet 199; Dârimî, Mukaddime 6; Salat 202)hadisi bir rivayette (**Sâha**), bir rivayette (**Rahâ**) bir diğerinde (**Ve Caale Yeinnu**), bir diğerinde (**Vehane**) bir diğerinde de (**Bekâ**) lafızlarıyla rivayet edilmiştir. Aşağı yukarı aynı manalara gelen bu farklı lafızların haberin lafzan mütevatir oluşuna zarar verebileceğini düşünenler olmuşsa da umûmiyetle böyle haberler lafzan mütevatir kabul edilmiştir.⁸⁶

B. Manevî Mütevatir:

Yalan üzerine birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun hepsinin belli bir noktada müşterekliği bulunan muhtelif vakaları nakletmesi manevî mütevatir olarak isimlendirilmiştir.⁸⁷

Kettânî (1345/ 1927), manevî mütevatiri, lafzan ve manen ihtilafla birlikte tazammunî veya iltizâmî yolla külli bir manada ittifak eden haber olarak görmektedir.⁸⁸

Manevî mütevatirde râviler, farklı vakaları anlatmaktadırlar ama farklı vakaların müşterek noktaları mevcuttur. Mesela, “Duada elleri

⁸² Cezâirî, Tevcih, s. 46; İtr, Menhec, s. 405.

⁸³ Kettânî, Nazm, s. 9.

⁸⁴ Kettânî, a.g.e., s. 9.

⁸⁵ Buhârî, menâkıb 25; İbn Mâce, İkâmet 199; Dârimî, mukaddime 6; Salat 202.

⁸⁶ Kettânî, Nazm,s. 9.

⁸⁷ Suyûtî, Tedrîb, II, 180;İtr, Menhec, s. 406.

⁸⁸ Kettânî, a.g.e., s. 9.

kaldırmak” konusunda Rasûlullah (s.a.v.)’dan yüz kadar hadis rivayet edilmiştir. Fakat, bu hadislerin hepsi farklı olaylarla ilgilidir. Olaylar farklı olmasına rağmen hepsinin ittifak ettiği konu “Duada ellerin kaldırıldığıdır”⁸⁹. Aynı şekilde bir kimse Hâtem’in yüz dinar hibe ettiğini, diğeri yüz deve hibe ettiğini, bir diğeri yirmi at hibe ettiğini söylerse, rivayetlerdeki sayı ve cins farklılığına rağmen Hâtem’in cömertliğinde ittifak edilmiştir.⁹⁰

Ahmed Muhammed Şakîr, namazın vakitleri, rekatlarının sayısı gibi dinde zarûî olarak bilinen şeylerle, Rasûlullah (s.a.v.)’ın müslümanlar nezdinde şöhret bulmuş fiil, emir ve takrirlerini "*Amelî Mütevatir*" olarak isimlendirmiş ve bunların da manevî mütevatir olduğunu söylemiştir.⁹¹ “Sikât-ı âhâd’ın rivayetleriyle bugün malûmumuz olan mucizât-ı seniyye’nin de manevî mütevatir olduğu ifade edilmektedir. Çünkü, bu mucizelerin çoğu büyük bir kalabalığın huzurunda izhâr buyurulmuş olup kâffeden kâffeye nakledilmiş olduklarında şüphe yoktur. Herkesce malum olan bu nakillerin kitaplara geçen senedlerinde bazı zayıf ravilerinin bulunması bile rivayeti kuvvetten düşürmez. Zira haber-i mütevatirin tasdîki zaten râvilerinin sika olmalarına bağlı değildir. Ahkâmın bu kabilden olanları da böyledir.” sözleriyle **Ahmed Naim** de bu görüşe katılmaktadır.⁹²

“Ameller niyetlere göredir. Kişi niyetinin karşılığını alacaktır...” (Buhârî, Bed’u’l-Vahy 1; İman 41; Müslim, imâret 155; Ebû Dâvûd, talak 11.) hadisinde olduğu gibi, ilk asırda âhâd olduğu halde, daha sonraki dönemlerde şöhret bulan hadisleri manevî mütevatir kabul eden alimler olmuşsa da⁹³, buna karşı çıkmış ve şöyle denilmiştir; “bu hadisi, yalnız Hz. Ömer, Hz. Ömer’den yalnız Alkame, O’ndan yalnız Muhammed b. İbrahim et-Teymî, O’ndan da sadece Yahya b. Saîd el-Ensari rivayet etmiş olup hadis Yahya’dan sonra şöhret bulmuştur.”⁹⁴

⁸⁹ Suyûtî a.g.e., II, 180.

⁹⁰ Cezâîrî, Tevcih, s. 46, 47.

⁹¹ Suyûtî, Elfîyye, s. 47, dn. 1.

⁹² Ahmed Nâim, Tecrîd Tercemesi, I, 105.

⁹³ Suphi es- Salih, Hadis İlimleri, s. 124.

⁹⁴ İtr, Menhec, s. 405, 406.

Kanaatimizce hadisi bu târikiyle değil, ama niyyetle ilgili diğer hadislerle birlikte manevî mütevatir saymak daha uygundur.

Mutlak olarak mütevatir denildiğinde lafzî mütevatir kastedilmektedir. Bazı âlimlerin mütevatir dediklerine diğer bazılarının mütevatir değildir demeleri lafzî bir ihtilaftır. Mütevatir değildir diyen, lafzi mütevatiri, mütevatirdir diyen de manevî mütevatiri kastetmektedir.⁹⁵

V. NİSBİLİK:

Kaynaklarda, falanca haber, falan alim ve alimlere göre mütevatirdir, tarzındaki ifadeler, mütevatir haberde nisbîlik sorusunu akla getirmektedir. Çünkü bu husus mütevatir haberin sayısında da etkili olacaktır. Böyle olunca da farklı alimlere göre farklı sayı ortaya çıkabilecektir. Nitekim miktarı konusu ele alındığında görülecektir ki, mütevatir haberin sayısı, alimlere göre değişiklik arz etmekte ve bu konuda eser kaleme alan alimlerin hep farklı sayılarda hadis tesbit ettikleri müşahede edilmektedir.

Nitekim **Cezerî** (660/1262) “hadislerin sıhhatinin tesbîti nasıl nisbî ise, şahıslara göre değişiyorsa mütevatir olup olmadığı da şahıslara göre değişmektedir.” demek suretiyle konuya ışık tutmaktadır.⁹⁶ Aynı şekilde, hemen hemen aynı ifadelerle **İbn Kesîr** (774/1372) de de rastlamaktayız.⁹⁷ **Aliyyü'l Kârî** (1014/1605) de “bir haber birinin yanında mütevatir olurken bir diğerinin yanında olmayabilir.” sözüyle bu nisbîliğe işaaret etmektedir.⁹⁸

Kanaatimizce bu mesele haberin bizzat veya bi'l -karâin ilim ifade etmesi meselesinden kaynaklanmaktadır. Daha önce mütevatir haberi nakledenlerin yeterli sayıda olmaları konusu işlenirken de görüldüğü gibi, yeterli topluluğun sınırı, verilen haberin bizatihi kendisinin ilim ifade etmesiyle tesbit edilmekteydi. Karînelerden mücerred, bizzat kendi kendine ilim ifade eden haberin herkes için ilim ifade edeceği söylenirken, karînelerle desteklenmiş haberden, haber, haber veren ve

⁹⁵ Cezâirî, *tevcih*, s.47.

⁹⁶ Koçkuzu, *Haber-i Vahid*, s. 20.

⁹⁷ İbn Kesîr, *İhtisâr*, s. 165.

⁹⁸ Kettânî, *Nazm*, s. 156.

dinleyeninin durumuna göre ilim hasıl olacağı ifade edilmişti.⁹⁹ Buna göre bazan haber verenlerin çok olması haberin ilim ifade etmesinde etkili olacak iken, bazan da haber verenlerin zabt ve dînî yönleriyle, dinleyicinin zeka ve anlama kabiliyeti müessir olacaktır.¹⁰⁰ Bütün bu farklı durumlar neticesinde haliyle haber bir kısmının yanında mütevatir kabul edilirken, diğer bir kısmının yanında kabul edilmeyecektir. Bundan dolayı olacak ki **İbn Teymiyye** (728/1303) mütevatiri âmm ve hâss kısımlarına ayırmış ve Şefaât, Havz, Kabir azabı ve Ru'yet gibi bazı hadislerle, evli zânî'nin recmedilmesi, sehiv secdesi gibi bazı sünnetin, hadis ve fıkıh alimlerinin yanında tevatür ettiği halde, avamm yanında tevatür etmediğini ifade etmiştir.¹⁰¹

Tevatürdeki bu nisbîlikten dolayı bazı alimlerin mütevatir dedikleri hadislere bazıları âhâd adını vermişlerdir. Bu durum mütevatir haberin sayısı konusunda alimlerin ihtilaf etmesine ve farklı sonuçların çıkmasına sebep olmuştur. Şimdi bu bilgiler muvacehesinde, mütevatir haberin miktarı konusundaki mütalaaları görelim.

VI. MİKTARI:

Yukarıda da ifade edildiği gibi Mütevatir hadislerin miktarı konusunda farklı kanaatler mevcuttur. Az sayıda mütevatir hadis olduğunu, hatta hiç olmadığını iddia eden alimlerin yanında, çok sayıda mütevatirin olduğunu ifade eden alimler de olmuştur. Nitekim **İbn Hibbân** (354/965) ve **Hâzîmî** (584/1188) gibi bazı alimler, mütevatir için tek bir misalin bile gösterilemeyeceği kanaatindedir.¹⁰²

İbnu's Salâh ve **Nevevî** gibi alimler de, mütevatir hadisin bulunamayacak kadar az olduğunu söylemişlerdir.¹⁰³ **İbnu's Salâh**, "buna misal vermesi istenen bir kimse çok müşkil durumda kalır"

⁹⁹ Kettânî, Nazm, s. 17.

¹⁰⁰ İbn Teymiyye, Fetâvâ, XVIII, 50.

¹⁰¹ İbn Teymiyye, a.g.e., XVIII, 50.

¹⁰² Sûyûtî, Elfiyye, s. 46, dn. 1; Kettânî, Nazm, s. 11.

¹⁰³ İbnu's Salâh, Ulûmu'l-hadis, s. 268, 269; Suyûtî, Tedrib, II, 176.

dedikten sonra, “ **Kim bana bilerek yalan isnad ederse cehennemdeki yerini hazırlasın**”¹⁰⁴ hadisinin bu türe misal olacağını ifade etmiştir.¹⁰⁵

Nebevî hadis içerisinde bir hayli lafzî mütevatirin bulunduğu kabul eden ve Ay’ın yarılması, Rasûlullah (s.a.v.)’ın parmaklarından su fişkırması gibi hadisleri misal gösteren alimler de vardır.¹⁰⁶ **Kadî İyâd** (544/1149)’ın da ileri sürdüğü bu görüşe¹⁰⁷, **İbn Hacer**’in de katıldığını görmekteyiz. Nitekim o, *Nuhbe Şerhinde*; **İbnu’s-Salâh**’ın mütevatir hadisin sayısı hakkındaki kanaatine katılmamış ve bunun, hadislerin tarıklarına yeterince muttali olmamaktan kaynaklandığını ifade etmiştir. **Suyûtî**’nin de, “*el-Ezhar*”nda bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır

Bazı alimler de, “lafzan mütevatir denilen hadislerin çoğu dikkatlice incelendiğinde manen mütevatir olduğu ortaya çıkar.” diyerek, lafzî mütevatirin çok olduğu şeklindeki fikre karşı çıkmışlardır¹⁰⁸

Mütevatir hadislerin miktarı konusundaki bu farklı anlayışlar, bazılarının da ifade ettiği gibi şu şekilde yorumlanabilir; **İbn’us-Salâh** lafzî mütevatiri kastetmiştir ve sayısı manevî mütevatire göre azdır. **İbn Hacer** ise manevî mütevatiri kastetmiş olup sayısı oldukça fazladır ve dinde zarûrî olarak bilinen pek çok şey de mütevatirdir.¹⁰⁹

Mütevatirin sayısı, **İbn Hacer**’in dediği gibi araştırılmak sûretiyle artabilir. **Kettânî**’nin katıldığı bu görüşü¹¹⁰, **Ahmed Naim** de benimsemektedir. Nitekim o, *Tecrid* tercemesinde şöyle demektedir; “Muhaddisîn’in vazifesi bidâyet-i emirde ahbar-ı âhâd olarak malumları olan hadislerin esânidi ile meşgul olup bu esânidin kesretini isbat-ı tevatüre kifayet edecek mertebede bulurlarsa hadisin mütevatir olduğuna hükmetmektir. Ruvâtın adedi tevatüre hükmettirmeyecek derecede ise muhaddis ahvâl-i ricâl ile sâir karâine bakarak hadd-i tevatüre çıkabilir

¹⁰⁴ Buhârî, ilim 38; cenâiz 33; edeb 109; Müslim, zühd 72; Ebû Davûd, ilim4; Tirmizî, fiten 70; İbn Mace, mukaddime 4; Dârimî, mukaddime 25, 46.

¹⁰⁵ İbnu’s Salâh, a.g.e., s 268,269.

¹⁰⁶ Suyûtî, Tedrîb, II, 179, 180.

¹⁰⁷ Suyûtî, Tedrîb, II, 179, 180. Suphi es-Salih, Hadis İlimleri, s. 122.

¹⁰⁸ Kettânî, Nazm, s. 14.

¹⁰⁹ İtr, Menhec, s. 406, 407.

¹¹⁰ Kettânî, a.g.e., s. 156.

mi, çıkamaz mı, diye bakar ve bu şerâiti ihrâz etmiş olanlara mütevatir, etmemiş olanlara derece derece müstefiz, meşhûr ve sâire ünvanlarını verir. İşte misal olarak tadâd ettiğimiz bir kaç hadis de ibtiday-ı emirde ulemây-ı eserin nazarı tetkîkine ahbar-ı âhâd olarak isabet etmiş ve kesret-i ruvât hasebiyle hadd-i tevatürü bulmuş oldukları bi'l- istikrâ sonradan malûm olmuştur.¹¹¹Kanaatimizce bu gün, bilgisayar teknolojisinden ve yeni yapılan hadis programlarından istifade edilerek ve de geliştirilerek bu rakam yeniden ve sağlıklı biçimde tesbit edilebilir.

VII. HÜKMÜ

Mütevâtir haber ilim ifade ettiği için kabul edilip benimsenmesi ve gereğiyle amel edilmesi kesin olan hususlardandır. Bu konuda alimler arasında ihtilafa rastlanılmamıştır. Bundan dolayı da mütevatir haberi inkar edenin küfrüne kail olunmuş ve “mütevatir, bizzat Rasûlullah (s.a.v.)’dan duyma mesabesinde olduğu için inkarı, Rasûlullah (s.a.v.)’ı yalanlamayı ihsas ettirmektedir.” denilmiştir.¹¹²

Nitekim, **İsâ b. Ebân** (221/836), zarûf ilim ifade eden mütevatiri inkar edenin küfrüne kail olunacağı kanatindedir.¹¹³

Mütevatiri, “haberinin mazmûnuna ya zarûreten, ya nazaran ilim ifade eden söz” diye tarif eden, **Ebû Bekr el-Cessâs** (370/980) da,, “nazari” ilim ifade edenin münkirinin küfrüne kail olmaz iken, “zarûreten” Müfîd-i ilim olan mütevatiri inkar edenini kafir ilan eder.¹¹⁴

İbn Abdilberr'in de benzer kanaatler taşıdığı görülmektedir. Nitekim o, mütevatir haberi, hakkında ihtilaf edilmeyen, kesin delillerden biri olduğunu kabul ederek şöyle der; “Böyle bir haberi reddetmek, Allah’ın naslarından birini reddetmek olacağından, reddedenden tövbe etmesi istenir, tövbe etmediğinde müslümanların icma ettiği şeyden çıkıp başka bir yola girdiği için kanı dökülür.”¹¹⁵

İbn Rüşd (595/1198) ise sünneti dört kısma ayırdıktan sonra, tevatür yoluyla nakledilen ve zarûf ilim ifade eden sünneti inkar edenin

¹¹¹ Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, I, 104.

¹¹² Cezâirî, Tercih, s. 36, 37.

¹¹³ Serâhsî, Usûl, I, 292.

¹¹⁴ Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi, I, 103.

¹¹⁵ İbn Abdilberr, Câmi, s. 282.

kafir olacağını ve kendisinden tövbe etmesi isteneceğini, tövbe etmediğinde de öldürüleceğini, söyler.¹¹⁶

Aliyyü'l-kârî de, *Şifâ* şerhinde mütevatir haberi inkar eden kafirdir, der.¹¹⁷

VIII. MÜTEVATİR HADİSLERLE İLGİLİ ESERLER:

Mütevatir hadislerin mecmualarda derlenmesine ilk defa ne zaman başlandığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Fakat **Buhârî** (256/870)'nin "namazda elleri kaldırmak" ile ilgili hadisleri bir araya getirmesinde olduğu gibi,¹¹⁸ müstakil konulardaki hadislerin tariklerinin cemi, bir bakıma mütevatir hadislerin derlenmesi olarak kabul edilebilirse, bu tür çalışmaların geçmişini biraz daha eskilere, ilk devirlere doğru götürebiliriz. Bu tür çalışmalar mütevatir hadisleri derleme çalışmaları olarak görülme bile, mütevatir hadislerin derlenmesinde öncü oldukları muhakkaktır. Nitekim, bu bölümde eserini tanıtmaya çalışacağımız **Suyûtî**'nin böyle bir çalışma neticesinde mütevatir hadisleri derlemeye azmettiğini görmekteyiz.¹¹⁹

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî (597/1201), mütevatir hadisleri derlediğini ve bunların bir yekûn teşkil ettiğini söyler.¹²⁰ **Sehâvî** (902/1497)'nin de bu konuda müstakil bir çalışma yaptığı kaydedilmektedir.¹²¹ Fakat bu eserlerin mahiyet ve akibeti hakkında bilgiye sahip değiliz. Mütevatir hadisler sahasında günümüze kadar gelmiş en eski mecmua, **Suyûtî**'nin "*el-Fevâidü'l-mütekâsira fi'l-ahbâri'l mütevâtira*" adlı eseridir.¹²² **Suyûtî** bu eserini, o güne kadar benzeri görülmemiş tarzda, on ve daha fazla sahabenin rivayet etmiş olduğu hadislerin isnadlarını, tariklerini lafızlarıyla birlikte zikrederek

¹¹⁶ Kettânî, a.g.e., s.99.

¹¹⁷ Kettânî, Nazm, s. 98.

¹¹⁸ Kettânî, Nazm, s. 58.

¹¹⁹ Kettânî, a.g.e., s. 11,12.

¹²⁰ Ensârî, Fevâitih, II, 120; Kettânî, a.g.e., s.41.

¹²¹ Kettânî, a.g.e., s.4.

¹²² Suyûtî, Ezhâr, s. 3; K. Çelebi, Keşf, 11, 1301; Kettânî, Nazm, s. 4; ayn mlf., Risâle, s. 158,159.

fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir.¹²³ Eser, daha sonra müellif tarafından daha istifade edilir hale getirilmek için "*el-Ezhâru'l-mütenâsira fi'l-ahbâri'l-mütevâtira*" adı altında ihtisar edilmiştir. **Suyûtî**, "*el-Ezhâr*"ı da, sadece hadisleri tahric eden imamları zikretmek suretiyle, "*Katfu'l-ehzâr*" adı altında ihtisar ettiğini söylemiştir, ama **Ahmed Muhammed Şakir**, bunun **Suyûtî**'nin garib bir hatası olduğunu ifade ederek şöyle demektedir; "**Suyûtî**'nin mütevatir hadisleri derleyen mecmuası "*el-Fevâidu'l-mütekâsira*"dır. Bu eserin ihtisarı ise, "*el-Ezhâru'l-mütenâsira*"dır. "*Katfu'l-ehzâr*", **Suyûtî**'ye ait bir eserdir ama, *el-Ezhâr*'ın ihtisarı olmayıp, el-Berâe suresinin sonuna kadar gelmiş, Müteşâbihu'l-Kur'ân'la ilgili bir eserdir." **Ahmed Muhammed Şakir**, bu fikrini desteklemek için de *Keşfu'z-zunûn*'dan nakilde bulunur. Fakat, 1985 yılında Beyrut'ta eş-Şeyh Halîl Muhyiddîn el-Munîs'in tahkikiyle "*Katfu'l-Ezhâri'l-mütenâsira fi'l-ahbâri'l-mütevâtira*" adı altında **Suyûtî**'ye ait bir eser neşredilmiştir.

Daha sonra, **İbn Tûlûn**(953/1546)'un bu konuda bir çalışmasına şahit olmaktayız. Hocası **İbnu'l-Mibred**(909/1503)'den tahriç ettiği hadislerden derleyerek te'lif etmiş olduğu eserin adına, **Hamid el-İmâdî**(1171/1758) "*es-Salavâtu'l-fâhira*" isimli eserinde "*el-Erbeîniyyât*" derken, **Kettânî**(1345/1927), "*el-Leâli'l-mütenâsira fi'l-ehâdîsi'l-mütevâtira*" demiştir.

Hamid el-İmâdî, **Suyûtî**'nin "*el-Ezhâr*"ı ile, **İbn Tûlûn**'un "*el-Erbeîniyyât*"ını biraraya getirerek "*es-Salavâtu'l-fâhira bi'l-ehâdîsi'l-mütevâtira*" adlı eserini telif etmiştir.

Tâcu'l-arûs sahibi **Zebîdî**(1205/1790)'nin de mütevatir hadisleri derleyen bir mecmuası vardır. **Muhammed Abdülkadir Atâ**'nın 1985 yılında neşrettiği eserin ismi "*Laktu'l-leâli'l-mütenâsira fi'l-ehâdîsi'l-mütevâtira*"dır.

Hint'li meşhur alim **Sıddık Hasan Han**'ın babası **Hasan b. Ali**(1253/1837) de, **Zebîdî**'nin eserinden derleyerek biraraya getirdiği kırk hadise "*el-Hurzu'l-meknûn min lafzi'l-ma'sûmi'l-me'mûn*" adını verir.

Mütevatir hadisler konusunda yapılmış en geniş kapsamlı çalışma **Kettânî**'ye aittir. **Kettânî**, **Suyûtî**'nin eserine tesadüf etmezden önce, mütevatir hadisleri derlemeye başlamış, **Suyûtî**'nin eserine rastladıktan

¹²³ Suyûtî, *Ezhâr*, s.3.

sonra, onu esas alarak, bab, hadis ve tarîklerine önemli ilavelerde bulunduktan sonra, bu sahada mevcut en mufassal ve kıymetli çalışmayı yapmıştır. "*Nazmu'l-mütenâsir mine'l-mütevâtir*" adıyla neşredilen eserde, lafzî ve manevî olmak üzere 310 mütevatir hadis zikredilmiştir.

Son olarak, eserinin ikmal tarihinden çağdaş olduğunu anladığımız **Abdülazîz b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Ğımârî(?)**'nin eserini görmekteyiz. Müellif; eserde, **Kettânî**'nin, **Suyûtî**'nin şartlarına uygun olarak yaptığı zeyli ihtisar etmiş ve bunlara, **Zehîdî** ile meslektaşı **Ebu'l-Feyz Seyyid Ahmed**'den bazı ilavelerde bulunmuş ve eserine de "*İthâfu zevi'l-fedâili'l-müştehirâ bimâ vakaa mine'z-ziyâdeti fî Nazmi'l-mütenâsir ale'l-Ezhârî'l-mütenâsira*" ismini vermiştir.

Kısaca arzedilen bu bilgiler ışığında ayrıca şunlar da söylenebilir;

Evvela, bir hadisin birden fazla tarîkden gelmiş olması son derece önemli bir husustur ve hadisin kuvvet kazanmasını, muhataba güven telkin etmesini sağlar. Buna kimsenin itirazı yoktur. Fakat bir haberin mütevâtir olması için ileri sürülen şartların pekçoğunda, özellikle de üzerinde ittifak edildiği söylenen şartlardan biri olan "yeterli sayı"da bir birlikteliğin olmadığı da açıktır. Böyle olunca da bir hadisin mütevâtir sayılmasında nisbiliğin oluşu kaçınılmaz olacaktır. Bu durum, mütevatir hadis sayısında farklılığı beraberinde getirecektir. Nitekim konuyla ilgili derlenen mecmualardaki rakamlar da bu kanaatimizi desteklemektedir.

Esasen haberleri bu şekilde taksim eden ulemanın eserlerinde kullanmış oldukları hadisler bu açıdan değerlendirilmez. Bu tetkik bize adı geçen alimlerin eserlerinde iddialarına uyma oranını ve böyle bir taksim şeklinin uygulamadaki durumunu gösterecektir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahmet Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi*, I, (Mukaddime), Ankara, 1961, I, 103-105

Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahâtı ehli'l-eser fî usûli'l-hadis*, İstanbul, 1327, s.27.

A.J.Wensinck-(W.F.Heinrichs), "*Mutawâtir*", The Encyclopaedia of Islam, Volume VII, Leiden, 1993., s.781-782.

Amidî, Seyfüddîn, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Kâhire, 1967, II, 14-15.

Anwar A. Qadri, *Islamic Jurisprudence in the Modern World*, Nev Delhi, 1986, s.194-195.

Bilal Saklan, *Mütevâtir Hadisler ve Meseleleri*, İstanbul, 1986.

Buhârî, Abdülazîz, *Keşfü'l-esrâr*, İstanbul, 1308, II,361.

Cevherî, İsmail b. Hamâd, *es-Sihâh*, thk., Ahmed Abdülğafûr Attâr, Mısır, trs.,II,842.

Cezâirî, Tâhir b. Sâlih, *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*, Medîne, trs., s.33-51.

Ensârî, Muhammed Nizâmüddîn, *Fevâtihu'r-rahamût şerhu müsellemi's-sübût*, Bağdat, 1322'den ofset, II,114-120

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzibu'l-luğa*, thk., Ya'kûb Abdü'n-nebî, 1964, XIV,311.

Ğamârî, Abdülazîz b. Muhammed b. es-Sıddîk, *İthâfu zevi'l-fedâili'l-müştehirâ bimâ vakaa mine'z-ziyâdeti fî nazmi'l-mütenâsir ale'l-Ezhârî'l-mütenâsira*, nşr., Matbaatü dâri'te'lif, trs., s. 47,60.

Gazzâlî, Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Bağdat, 1322'den ofset, I,134-135.

Hâmid el-İmâdî, *es-Salavâtu'l-fâhira bi'l-ehâdîsi'l-mütevâtira*, Yusuf Ağa Kütüphanesi, nr. 393/20, vr.171b.

Hâşim el-Hâşimî, *Dirâse Havle'l-Mütevâtir*,Türâsünâ, Alu'l-Beyt'in neşrettiği dergi, sy. 3, yıl, 4, Receb,1409,s.35-72.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, Medine, trs. s.16.

İbnu'l-Esîr Mecdüddîn Ebu's-Seâdet, *Câmiu'l-Usûl fî ehâdîsi'r-Rasûl*, thk., Abdulkadir el-Arnaûd, 1969, I,123-124.

İbn Hacer el-Askalânî, *Hadis Istılahları Hakkında Nuhbetü'l-fiker Şerhi* trc., Talat Koçyiğit, Ankara, 1971, s.22 vd.

İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, thk., Ahmed Muhammed Şakir, Kahire, trs.,I,93-94.

İbn Kesîr, İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ, *İhtisâru Ulûmi'l-hadis*, Beyrut, trs.,s.165.

İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, Beyrut, trs.,V,275.

İbnu's-Salah, *Ulûmu'l-hadîs*, thk., Nureddin Itr, Dimeşk, 1984,s.267-269.

Kâsimî, Cemâlüddîn, *Kavâidü't-tahdîs*, Mısır,1961, s.147.

Katib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*,İstanbul, 1971, II,1301

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer, *Nazmu'l-mütenâsir mine'l-hadîsi'l-mütevâtir*, Halep, trs.s.11-25.

_____ *er-Risâletü'l-müstatrafe li beyani meşhuri kütübi's-sünneti'l-müşerrefe*, Karaçi, 1960, s.158-159.

Koçkuzu, Ali Osman, *İslam Dininde Haber-i Vahid'in İtikadî ve Teşriî Yönlerden Yeri ve Değeri*, Konya, 1968s.20,46-48

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Abdülhayy, *Zafru'l-emânî fî Muhtasari'l-Cürcânî*, thk., Dr.Takiyuddîn en-Nedvî, Hindistan, 1995, s.40-75.

Nicolas P.Aghmdes, *An Introduction To Mohammedan Law And A Bibliography*, Lahore,1981,s.40-44.

Serahsî, Şemsu'l-Eimme, *Usûl*, İstanbul, 1983, I,282-283.

Suyûtî Celalüddîn, *el-Ezhâru'l-mütenâsira fî'l-ehâdîsi'l-mütevâtira*, nşr.,Dâru't-te'lîf Matbaası, trs., s.30.

_____, *Katfu'l-Ezhârî'l-mütenâsira fî'l-ahbârî'l-mütevâtira*, thk., Şeyh Halîl Muhyiddîn el-Munîs,Naşirin mukaddimesi, s.3-18, Beyrut, 1985,s.5-18.

_____, *Tedribu'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk., Abdülvehhâb Abdüllatîf, Beyrut, 1979.II,176.

Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşâdu'l-fuhûl*, Mısır, 1937,s.46. vd.

Tehânevî, Muhammed b. Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-funûn*, İstanbul, 1984, II,1472

Zebîdî, Ebu'l-Feyz, *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, Mısır, 1306, III,596.

_____, *Laktu'l-Leâli'l-mütenâsira fî'l-ehâdîsi'l-mütevâtira*, thk., Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1985, s.17-22.